

ПЕТЪР ДИМИТРОВ
НОВЕЛИТЕ НА ХЕРОДОТ
КАТО ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

chitanka.info

Читателят сигурно знае, че Херодот е гръцки историк, „баща на историята“, описал в обемисто съчинение, наричано „История“ или „Истории“, гръко-персийските войни. И може би ще се учуди на заглавието на тази книга — „Исторически новели“. Затова се налага да поясним, че книгата е съставена от отделни разкази, характерни откъси от неговите „Истории“, наричани с модерния термин „новели“ заради несъмнените си литературни качества. Противоречивостта, която възниква, се дължи на това, че, от една страна, Херодот е първият гръцки историк, а от друга — първият гръцки прозаик.

В началото на своето развитие историята била като вид текст преди всичко художествена проза. Както показват изследванията, този текст се развил на основата на документална проза по практически съображения в съчетание с устното фолклорно слово. Последното, изглежда, предопределило интереса на публиката, тъй като тъкмо то е действувало на въображението с многостранната си привидноменяща се символика. Ние и досега не знаем дали освен устната, винаги силна, фолклорна традиция и рамкиращата функция на документализма в примерната схема на историческата художествена проза не са присъствали и други елементи. Имаме основание съзнателно да запазим известни съмнения за тази неясна страна от произхода на историческото слово. Думата „история“, която значи „изследване“, „проучване“ или „разказ“, е йонийска (йонийският е един от старогръцките диалекти) и не бихме рискували много, ако отнесем нейното възникване към Мала Азия. Едно влияние от Изток не е изключено и неправдоподобно. Независимо от това първото прозаическо произведение е типично елинско явление. В него определено властва многозначният символ на елинската култура — логосът, т.е. словото.

Всъщност основното се съдържа в противопоставянето поезия — проза, в ритмуваното и неритмуваното слово като формален белег. От възвишената иносказателност на епоса художественото слово в своята противоречивост се преформира във всекидневно слово, където условността на митическите дадености се предава в много по-широки граници. По същество това противоречиво развитие следва пътя на развитие на елинското общество, в него се съдържа демократична тенденция. Стилът е значително олекотен. От езикова гледна точка йонийският диалект на Херодот е доста развита форма в сравнение със

старойонийския у Омир. Рядко се срещат неясни поетически изрази и думи, традиционни за епоса.

В действителност още в VII–VI в. пр.н.е. в Йония историографите в рамките на своята „история“ допринасят за рационалния подход към писаното слово, мъчейки се да предадат събитията достоверно. Като социално-културно явление най-характерна черта на ранната йонийска „история“ е документалното начало. Както вече казах, то е практическо достижение. На този вид изкуство, именно документалната проза, са се учили тези, които управлявали държавата и играли ръководна роля в търговските работи. Етапът на развитие на обществото изисквал в новата сфера на общувания, породени от колонизацията, елинът да има подробни сведения за новите страни. Същевременно наред с разширената пространствена перспектива възникнала и естествена нужда да се огледат настрани и назад във времето и да се предадат достоверно тези културни пространства. С това се заела прозата в лицето на отделни описвачи, за които художественото пресъздаване е единен модел за обясняване.

Изглежда приемливо определянето на Херодотовото съчинение като „историческа художествена проза“. В него можем да съчетаем рационалната научна йонийска историографска традиция и словото на устния разказ, новелистката структура като определен нов художественост. Пък и наистина, след логографските произведения, Херодот е нов етап и се явява първи представител на жанра, който определихме. Че неговата проза съдържа и някои от чертите на риторичното слово, е обстоятелство, в което трябва да видим опора за успеха и славата на „Историите“. Не напразно такъв оратор като Цицерон четири века по-късно го цени високо и го нарича „баща на историята“. За това говори и престоят на Херодот в Атина 15 г., където чел части от своя труд и даже спечелил награда.

И още нещо, което по същество говори в полза на тезата за художественост повече, отколкото за научност — от наивните в научната си достоверност исторически, митологически, географски, етнографски, натурфилософски повествования на логографите Херодот се отличава само по обхвата на изложеното, където с организацията на историите, с подреждането на логосите нахвърля цели повествователни линии с обединяващи разказвателно-

морализаторски функции, сами по себе си представляващи художествено обобщение.

Утвърждаването на новия жанр художествена проза на Херодот по израза на един учен е практически началото на елинската историография, така както началото на елинската поезия се отваря с Омир. Като имаме предвид, че Херодот е живял между 484 и 425 г. пр.н.е., това е станало в първата половина на V в. пр.н.е. При положение, че Херодотовият опус е първото художествено-прозаическо произведение, нека се опитаме да разгледаме художествената структура на „Историите“.

Литературните достойнства са плод на характерното заплитане на сюжетите във формата на новелата. Разбира се, тук става дума за условна употреба на термина „новела“. В античния смисъл съдържанието на новелата е това на приказката, на сагата, легендата, анекдота или, казано по-късо, това на фолклорния разказ. А тези устни разкази са характерни с пряка реч, с импулсивност в действията на героите, което е добре известен способ за характеризиране на персонажите, за избягване на всякаква абстрактна тема, едно особено качество, показващо, че новият жанр развива в друго русло, различно от това на натурфилософската проза и на софистиката. Може би липсата на умозрително обхващане на видяното и преживяното от Херодот е специфичен подход към действителността. Във всеки случай нито Тукидид, нито Ксенофонт, творейки историческа проза, пишат в традицията на Херодот. Дарбата му на разказвач се съзира и в други характерни точки на повествованието, като например нагледността, където той се грижи не толкова да представи логиката на събитието, колкото се стреми да направи читателя съпричастен във величавостта и бъдещите искрено учудване и възхищение дела както на елини, тъй и на варвари. Всичко това подтиква да погледнем на Херодот като на човек, който не напразно е изгубил десет години от живота си, пътувайки по суша и море към Скития, Персия или Египет. Действително паралелността между пътешествията и начина на излагане е поразителна. Читателят може картинно да си представи декора на събитията, действащите лица. Последователността в маршрута на пътешествията служи за разполагане и на материала в „Историите“.

Любов към контрастите, отделяне на главния персонаж, а често пъти и на второто по значение в разказа действащо лице, център на тежестта в края или близо до края на разказа, понякога втори акцент в началото, обилие от разказани сънища, чудеса, предзнаменования, смислова (но не и хронологическа) последователност на събитията, подробни описания. Това са другите черти от пластичната техника на Херодот. Едно странично обстоятелство от неговата пътешественическа епопея ни дава възможност да направим интересни паралели с начина на действие на един съвременен писател. Знае се, че Херодот не е владеел чужди езици, но, въпреки тази пречка, с настойчивост и любознателност е изследвал чуждите страни. Разбира се, известно е и това, че е ходил само в страни, в които вече са се били заселили елини. Измежду тези негови сънародници, уседнали в съответните земи, е подбирал и преводачите си.

От друга страна, новелите му не са нещо еднородно, непознаващо противоречия. Самата новелна форма като отделен логос е била използвана по различен начин. Смята се също, че организирането на новелата е станало тъй, че да се получи форма, в която да се съсредоточат различни борещи се помежду си мирогледни позиции. Така новелите за влиянието на съдбата и божествената предопределеност се противопоставят на новелите за героя, преодолял всички трудности, надвил всички врагове благодарение само на собствения си ум и ловкост. В новелите на Херодот се забелязва присъствието и на жанра, наричан в древността „милетски разказ“.

В този смисъл има нужда да ограничим в известни граница представата ни за новелата, да видим в какво отношение се намира тя спрямо устния разказ, логоса, и дали динамиката на драматичното и повествование се вмества в целостта на историческото съчинение. Затова на първо място ще видим отлика в дължината.

Както се убеждаваме от самите „Истории“, съществуват големи повествователни откъси, обединени тематично по географски принцип. Като лидийски логос, египетски логос, персийски логос и дори асирийски логос. При такова първоначално композиционно обединяване изпъква желанието на Херодот да оформи сюжетно, да типизира и систематизира етнокултурния материал, който е събрал. Формално делението е било по новели, т.е. на отделни чудни поучителни разкази, с характерни персонажи. Очевидно съществува

някаква съзнателна предпоставка, та Херодот да иска да прекрои оригиналната структура на устния разказ и да различи нови композиционни обединения вътре в него — именно новелите. Това внасяне на яснота и достоверност, на непосредственост и безпристрастност, въпреки симпатиите на Херодот към достиженията на източните култури, е типично елински подход. От една страна, при сравняването с могъщите източни държави по-добре изпъква елинското, от друга — необединените гръцки държавици-полиси получават възможност да черпят примери за патриотизъм и политическа ориентация. И друго съображение — според законите на фолклорното пресъздаване и обобщаване поуката, заключението или крайният ефект почти никога не е нарочно изказан, а само загатнат със специфичните за народното творчество средства. Това е една затворена система, където не отделното, а цялото е имало решаващо въздействие.

Следователно новелата на Херодот е кондензирана форма с ясно изразено морализаторско намерение, действащо в определен мирогледен кръг. Сърцевината на този кръг е противопоставянето елинско с неелинско виждане. В известен смисъл така може да отговори и на въпроса за съзнателната предпоставка за новата позиция. Още повече, че налице е и друго обстоятелство: до Херодот никой не е описал в литературно прозаическо произведение събитията от миналото. Разбира се, ние не забравяме епоса и Омир. Но това е в друго време, в друга мисловна организация, за други политически цели. В V в. по времето на Перикъл прозаичното слово добива художествена, литературна стойност. То е продължителят на епоса. Един твърде удобен начин да се изразят многостранните отношения по различни действително политически въпроси, по един всекидневен, журналистически начин с основната структурна форма на Херодот — новелата.

В художествената структура на Херодотовия труд един немаловажен въпрос е техниката на осъществяването на композицията. Смята се, че над композицията или „мотивацията“ на „Историите“ Херодот не е работил по предварително обмислен план. Повествованието се оформяло постепенно. По-голямата част от учените смятат, че той е обработвал големи откъси, логоси, както посочихме — оформени по географски принцип, и по такъв начин е давал окончателна редакция на произведението си. Те виждат аргумент

за тази теза в неколkokратните позовавания и препратки на Херодот към съответни логоси в труда ой. Но се възприема и положението Херодот да е написал произведението си по памет. Вероятно, пребивавайки в различни страни, в различни места, Херодот си е водил бележки, които по-късно е обработвал, използвайки литературни и документални данни, устни разкази. Изглежда, че обработката на лотосите не е била прибързана, но въпреки това е ставала на етапи, като към основния логос са прибавяни и някои малки истории и повествователните връзки загубват част от логическата си последователност.

Липсата на логическа връзка, това, че се нарушава представата за непременната последователност на действия и събития, е неправилност, която сигурно в очите на Херодот е била нещо правдоподобно. Логиката на мисленето на елинския писател от V в. пр.н.е. има други по-важни ориентири от обществено обусловената връзка между събитията. В композицията за Херодот е важно да изложи задълбочеността на своите проучвания, които са представлявали целта на живота му. Важно е било да покаже и сложността на отношенията, ония безбройни пречки, които човешката орис не може в края на краищата да преодолее успешно, ако божеството е недоволено. Един типично Омиров възглед. От друга страна, не всичко в писателската сръчност и обиграност на Херодот е вървяло гладко. Свързването на толкова много факти е изисквало определена форма за точни съдържателни цели. Вече разгледахме формата. Новелата е всъщност Херодотово изобретение и следователно майсторството в изпълването с художествени мотивации на тази предварителна композиция или, другояче казано, мотивирането на конструкцията далеч не е свършено.

Затова, може би, някои изследователи на „Историите“ гледат на новелата от различни гледни точки, при различни мащаби. Тяхното желание, мотивирано от систематичното разглеждане на „Историите“, ги води към разграничаване на персонални истории за един или друг крупен образ като Крез или Кир. Те извършват такова деление главно в границите на модерните единици за разделяне на текста на Херодот — по книги, и следователно, мислимо е, че продължават тексткритичната традиция на александрийските филолози (III–I в. пр.н.е.), които са отделили с присъщия си вкус към симетрии девет къса в труда на

писателя. Това са деветте книги, на които и досега се разделя текстът. Всяка книга е наречена по името на една от деветте музи. Тъй се вижда, че и това е малко насилено и че действително персоналните „големи новели“ са нещо по-точно. Тук се налага да кажем, че освен на книги античното деление върви в низходящ ред и на глави. Приблизително една книга съответства на сегашната глава, а главата на сегашния пасаж (по-голям или по-малък). Така че ако вземем първа книга, ще различим две части: първата от 6-а до 94-та глава, втората от 94-та глава до края на първа книга. Първата част е посветена на историята на Крез. Тя започва с думите: „Крез първи измежду варварите... пороби някои гръцки племена“ (йонийците, еолийците и дорийците от Азия, които заставил да му плащат данък, а някои направил свои приятели например лакедемонците). А в гл. 91 в края на „Историята на Крез“ четем: „Та тъй стояла работата с властването на Крез и с първото заробване на Йония.“ Както се убеждаваме от примера, такова виждане е целенасочено. Оказва се, че може да се прозре в намерението на Херодот да представя отделните фази на главното събитие от своя труд — гръко-персийските войни. И така, „Историята на Крез“ е първата фаза от конфликта. Но би могло да възникне и друго мнение. Отделните новели у Херодот като правило започват с представяне на главния персонаж. Затова тук говорим за „Историята на Крез“ — в самото начало на гл. 6 четем: „Крез бил по род лидиец, син на Алиат, господар на племената, които живеели отсам река Халис.“ По-нататък следва новелата за спирането на властта от Гигес, където се стига до пророчеството, че след свалянето от власт на Хераклидите щяло да има отмъщение в четвъртото поколение на Гигес (гл. 8–13). Глави 28–33 разказват за благополучието на Крез и напразната му увереност, че и в бъдеще ще бъде така, за което му говори Солон. Глави 13–45 съставят един малък разказ за смъртта на Атис, първо предупреждение от съдбата. Катастрофата се подготвя внимателно излаганите новели. Подтикван от амбицията си и подчинявайки се същевременно на внушенията на заблужденията на собствената си предпазливост, Крез решава да предприеме военни действия да заграби властта на Кир. Не без значение са и предсказанията Солон, в които, заслепен, вижда по-скоро собствените си възжелания. Санданис го предупреждава (гл. 4–56, 69–71), но река Халис е премината. Военните действия са с променлив успех (гл. 75–

77), после столицата Сарди пада (гл. 76–81, 84). Крез е покачен на кладата (гл. 85–87), където по един свръхчуден начин бива спасен от Аполон.

Драматичността има своята логика въпреки някои залитания. Все пак добре се наблюдава как Херодот подготвя повествованието с един малък „увод“ и веднага в гл. 14–22 представя устния фолклорен разказ. Оттам всичко е в негови ръце. „Историята на Крез“ е трябвало да бъде интересна за слушателите (тогава все още не е съществувал масовият навик човек да си чете сам в къщи). Следователно писателят е трябвало да знае как да изтегли художествените линии на повествованието. На първо място това са чудесните превратности на съдбата, където Крез е като филмов герой в главна роля. Богатството му, щедростта му, внезапната промяна в съдбата му, неговото високомерие и накрая искреното му разкажание са модел, интересен преди всичко с щастливия си завършек. Ето как Крез добива известност сред елините, става „симпатичен“. Оказва се, че е цар на народ, доста близък по обичаи до елинския (това, разбира се, не е вярно, но тъкмо тук е силата на художественото пресъздаване и обаяние), че е благосклонен към елините, че почита елинските божества и дава скъпи жертвени дарове в големите елински светилища, че в края на краищата (тук е идеологическата кулминация) попада под властта на общия враг — Кир (Персия). В Делфи, Тива, в Ефес се показват неговите щедри дарения, разказват за допитванията му до оракулите. В Спарта с гордост и благодарност припомнят за огромното количество злато за статуята на Аполон в планината Торнакс и за любезното му предложение за съюз. Атина се забавлява с историята с Алкмеон, комуто Крез подарил богатство.

Подобно явление наблюдаваме и във втора книга, където в началото се казва: „След смъртта на Кир Камбис се възкачи на престола.“ Пак срещаме крупен герой — Камбис, с огромен апетит за власт. Книгата пак се разделя на две части. Първата от гл. 2-ра до гл. 92-ра — за географските забележителности и нравите в Египет, втората от гл. 99-а до края на книгата е посветена на историята на Египет. Тук Херодот е в стихията на описанието, на разнообразието, създали му име на описвач на „шареното многообразие“. Оттук и словото му е наречено „шарено слово“ (на гръцки „пойкилос логос“). Последователността е спазена. Събитията сякаш следват

безпрепятствено едно след друго. В гл. 99-а Херодот ни ориентира за намеренията си: „Досега това, за което разправях, беше видяното от мен, разсъжденията ми за него, сведенията, които съм събрал. Отсега нататък ще говоря за разказите на египтяните, тъй както съм ги чул от тях.“ Така е и с всички останали книги.

И тъй, бихме могли да твърдим, че композицията и съдържанието се смесват в едно. Или по-късо, че читателят има работа с непрекъснати „мотивации“ на този или онзи случай, на това или онова дело. Както видяхме, Херодот е натрупвал обилна документация за тази цел. Но все пак какво ръководи тази документирана мотивираност? Коя е главната движеща сила? Ако изброим досега посочените основни фактори за конструирането и нарастването на повествованието, ще се види, че две са крупните формално-съдържателни линии — традицията на народното творчество и подвижността на елинското съзнание. Що се отнася до автора, опитахме се да представим сумарно неговото художено присъствие. Но за по-пълното разбиране на текста трябва да допълним казаното за липсата на умозрителност, след като Херодот е от Мала Азия — люлката на елинската философия и през всички епохи средище на високи културни интереси.

Можем да си послужим с няколко факта, илюстриращи това положение. Първият факт е твърде знаменателен. Става дума за отличните връзки на Херодот с прорицалището на Аполон в Делфи. Той е бил много добре запознат с дейността му и, както казва един учен, „бил е свой човек“ там. А по онова време Делфи е бил най-мощният културен елински институт. Следователно може да се предположи, че Херодот в начинанието си следва линия, която е била утвърдена в Делфи. Известно е, че делфийските текстове са оказали влияние на неговата проза. Например при разсъждението за благополучието и щастието в новелата за Крез и Солон — едно от малкото места в „Историите“, издаващи следи от софистика. Или други делфийски представи, използвани в неговите осии. Или мотивът за завистта на боговете, за умопомрачението, пращано от някоя демонична сила, с което идва неизбежното нещастие (на гр. „ате“). Всички тези неща и особено демоничните мотиви като че ли ни говорят за една изкуствена наивност в миросгледа на Херодот. Многообразието на света, чудните дела на хората, типизирането на

човешките съдби, елинското национално самочувствие, което триумфира над удивителната култура на персите — това е предният план на Херодотовото произведение. И тъй, пред нас е текстът на „Историческите новели“. Както се опитахме да докажем, това е един художествен текст — най-вече със своята особена новелна форма. В известен смисъл подборът от „Историите“ цели да изтъкне тъкмо литературната страна от съчинението на „бащата на историята“. Така читателят лесно ще се приобщи към първото елинско прозаическо творение и обилието от разнообразни сведения на цялото произведение няма да тегне над съзнанието му. Новелите, възприемани ту като куриозни къси разкази, ту като притчи за велики мъже, от чиито съдби често пъти са зависели цели държави, ту като примери за човешката глупост и мъдрост, сигурно ще заинтригуват читателя, карайки го да надникне в едно отдавна отминало време.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.